

SOCIJALNI KONSTRUKTIVIZAM MORISA ALBVAŠA

Sažetak

U radu se izlažu osnovne postavke koncepcije kolektivnog pamćenja Morisa Albvaša. Albvaš je uticao na spoznaju da društveni kontekst utiče na konstituiranje pamćenja. Pripadnost grupi stvara okvir unutar kojeg se oblikuje bezoblično pojedinačno pamćenje. Lična sjećanja sama po sebi su nejasna, a rekonstruišu se pod uticajem socijalnog okruženja. Bez pripadnosti grupi nije moguće smisleno pamćenje. Integriranjem u društvene grupe pojedinci prihvataju društvene konvencije koje unose u svijest da bi pomoću njih, kao okvira, oblikovali lična sjećanja. Okviri društvenog pamćenja vremenom se mijenjaju, što za posljedicu ima zaboravljanje određenih sadržaja, mijenjaju se konvencije, pa i relevantnost događaja iz prošlosti se mijenja. Pamti se ono što je bitno za grupu, a zaboravlja ono što je za nju nebitno.

Ključne riječi: *pamćenje, kolektivno pamćenje, društveni okviri pamćenja*

Konstituisanje pojma

Ime Morisa Albvaša (Maurice Halbwachs) danas se dovodi u vezu, prije svega, sa pojmom *kolektivnog pamćenja*. Opće uvjerenje je da je Moris Albvaš utemeljitelj ovog pojma, koji je postao aktuelan pedesetak godina nakon njegove smrti. Fenomen *kolektivnog pamćenja* postaje danas preokupacija i predmet istraživanja niza znanstvenih disciplina – od istorije, sociologije, psihologije, kulturologije, muzeologije, medijske kulture, politologije do antropologije. Preokret u zanimanju za istraživanje fenomena *kolektivnog pamćenja* nastaje krajem 80-tih godina XX vijeka, kada dolazi do raspada blokovske podjele svijeta i rušenja dotadašnje službene slike svijeta i prošlosti. Slom socijalističkog poretka doveo je do novog društvenog i političkog realiteta, ali i do zahtjeva za rekonstrukcijom dotadašnje službene slike prošlosti. Javljaju se mnogobrojni zahtjevi za propitivanjem prošlosti i dominantnih identiteta, “novi” povijesni subjekti nude nove perspektive razumijevanja prošlosti. Bilo je potrebno uspostaviti i namenuti novo *kolektivno pamćenje*, pamćenje koje će odgovarati novim političkim i ideološkim okolnostima. Jednu ideologiziranu sliku prošlosti (socijalističku) zamjenjuje druga (neoliberalna i nacionalistička) slika. Moris Albvaš danas se smatra jednim od utemeljitelja i pionira u istraživanju fenomena *kolektivnog pamćenja*.

Veliki uticaj na Albvašovu koncepciju *kolektivnog pamćenja* imao je Emil Dirkem (Emile Durkheim) i njegova sociološka škola. Podsjetimo se, Dirkem želi konstituirati sociologiju kao dominantnu društvenu znanost, posebno ističući njezin položaj u odnosu na psihologiju. U *Pravilima sociološke metode* on ukazuje na činjenicu da su društvo i društveni fenomeni, a ne sadržaji ljudske svijesti, uzrok većine pojava koje suštinski determiniraju ljudski život. Dirkem želi uspostaviti jasnu granicu između predmeta istraživanja sociologije i psihologije, te ističe da “...se sadržaj društvenog života ne može objasniti puko psihološkim činiteljima, naime stanjima pojedinačne svijesti... Da bismo razumjeli na koji si način društvo predočuje sebe samo i svijet koji ga okružuje, valja razmotriti prirodu društva, a ne onu pojedinaca” (Dirkem, 1999:13).

Dirkem, dakle, naglašava da su društvene pojave fenomeni *sui generis*, da ih se nikako ne može razumijeti na način da im se uzrok ustanovljuje u pojedinačnoj svijesti, nego radi se o fenomenima koji se kreću po sopstvenim zakonitostima.

U *Pravilima sociološke metode* Dirkem iznosi temeljne postavke svoje koncepcije koja počiva na dva stava: prvom, da društvene činjenice treba posmatrati kao *stvari* i, drugom, da društvene činjenice imaju osobinu da vrše *prinudu* nad pojedincima. Naime, Dirkem je smatrao da su *stvari* objektivne datosti koje egzistiraju izvan naše svijesti, te da one nemaju nikakav uzrok u svijesti, niti se mogu spoznati introspekcijom. On naglašava da “*mi zapravo ne tvrdimo da su društvene činjenice materijalne stvari, nego su one stvari u istom smislu kao što su to i materijalne stvari, ali na drugi način. Što je zapravo neka stvar? Stvar se suprotstavlja ideji kao ono što poznajemo izvana onome što se zna iznutra. Stvar je...sve što duh može shvatiti jedino ako, putem promatranja i pokusa, izađe iz sebe sama...*” (Dirkem, 1999:8). Dakle, Dirkem je pod društvenom činjenicom podrazumijevao društvene pojave koje egzistiraju nezavisno od svijesti pojedinca, pojave koje objektivno postoje (religija, moral, konvencije).

Albvaš istražuje fenomen pamćenja krećući se od analize ljudske svijesti do društvenih okvira pamćenja. Pretpostavlja se da je Albvaš pojam *kolektivnog pamćenja* razumijevao, pod Dirkemovim uticajem, kao društvenu činjenicu, kao *stvar*, odnosno kao objektivnu datost. Dirkemove postavke o *kolektivnoj svijesti* i kolektivnim predstavama uticale su, također, na Albvašovu zamisao o *kolektivnom pamćenju*. Dirkem jasno razlikuje kolektivnu od individualne svijesti, te je određuje kao specifičnu društvenu datost: „*Ali stanja kolektivne svijesti druge su naravi negoli stanja individualne svijesti: one su predodžbe druge vrste. Duhovni sklop skupina drukčiji je od onog pojedinaca; posjeduje on vlastite zakonitosti.*” (Dirkem, 1999:12). Na tom tragu su i Albvašovi pokušaji konstituiranja *kolektivnog pamćenja* kao okvira za individualno pamćenje.

Društvena uslovljenost pamćenja

Koncepciju Morisa Albvaša svrstavaju u tkz. *kolektivistički pravac* razumijevanja *kolektivnog pamćenja*. Ovaj pravac utemeljen je na stanovištu da je *kolektivno pamćenje* društveni fenomen koji se ne može razumijeti reduciranjem na procese unutar svijesti pojedinca, niti na puki zbir individualnih svijesti. *Kolektivno pamćenje* poima se, prema tumačenju predstavnika ovog pravca, kao objektivno postojeći nadindividualni fenomen.

Albvaš pod uticajem Dirkema nastoji objasniti suštinske razlike između društvenih i psihičkih pojava. U knjizi *Društveni okviri pamćenja*, koja će pedeset godina nakon autorove smrti postati jedna od temeljnih knjiga kulture sjećanja, Albvaš istražuje fenomen pamćenja konfrontiranjem psihološkog i sociološkog pristupa. On ističe da psiholozi razlikuju unutrašnje i spoljno posmatranje te da se psihologija koncentrira na sadržaje duha koji su neovisni o vanjskom svijetu. Sljedstveno tome, jedan od sadržaja unutrašnjeg svijeta jesu i sjećanja. Tačnije, Albvaš interpretira stav psihologije da sjećanja ne mogu imati nikakve veze sa vanjskim svijetom i društvom: sjećanja su, po tom stavu, psihološki i fiziološki fenomen i odvijaju se isključivo u svijesti subjekta.

Dakle, Albvašova analiza kreće od individualnog sjećanja, te on postavlja pitanje: da li su individualna sjećanja proizvod subjekta, njegovog mozga (neurobioloških procesa u mozgu) i svijesti, ili, pak, individualno sjećanje ima uzok u nečem drugom? Albvaš odgovora na ovo pitanje stavom da individualna sjećanja i individualna svijest nisu izolovani od svijeta, pogotovo od društvenog konteksta. On u *Predgovoru "Društvenog okvira pamćenja"* tvrdi da "... ako podrobnije ispitamo način na koji se sećamo, prepoznat ćemo da nam se, gotovo sasvim sigurno, najveći broj sjećanja vraća kada nas srodnici, prijatelji ili drugi ljudi na njih podsjetu. Čovjek se prilično iznenadi kada u psihološkim traktatima koji se bave pamćenjem pročita da se čovjek tu razmatra kao izolovano biće. Izgleda da je, da bi se razumele naše mentalne operacije, potrebno da ostanemo pri pojedincu i da najpre presečemo sve njegove veze sa društvom, sa bližnjima. Međutim, u normalnim okolnostima, upravo u društvu čovek stiće sećanje, podseća ih se i, kao što se kaže, prepozna ih i lokalizuje." (Albvaš, 2013: 10). Albvaš, dakle, zamjera psiholozima primjenu metode kojom izoliraju individualnu svijest iz društvenog konteksta, te je tako izdvojenu analiziraju, "zaboravljajući" društveni kontekst u kome je ona nastala i razvijala se. Pretvarajući individualnu svijet u izolovani entitet psiholozi je esencijaliziraju i započinju analizu fenomena ljudskog pamćenja. Rezultat do koga dolaze tim metodom poražavajući je, smatra Albvaš, a on glasi: pamćenje je isključivo stvar procesa unutar svijesti pojedinca. Međutim, Albvaš analizira i ukazuje na uslovljenost ljudske svijesti društvenim fenomenima i društvenim kontekstom. Isto važi i za ljudska sjećanja. Albvaš je pokazao da ovaj istraživački pristup dovodi do dekontekstualiziranja ljudske svijesti u kojoj je sjećanje uskladišteno i nepromjenljivo, te se na određeni podržaj aktivira i pojavljuje u autentičnom obliku. Temom razdvojenosti svijesti i svijeta, unutrašnjeg i vanjskog, subjekta i objekta su se kroz povijest bavili mnogi teotetičari, međutim, Albvaš analizira ljudsko sjećanje iz sociološke perspektive u kojoj je pojedinac sastavni dio društvenih grupa.

Naime, Albvaš vjeruje da teorijsko polazište za analizu sjećanja mora biti *grupa*, a ne pojedinac, iz te perspektive ne može postojati posmatranje koje se može nazvati vanjskim. Kada pojedinac kao član grupe opaža neki predmet u vanjskom svijetu (npr. drvo, kuću ili neku društvenu pojavu), on ga imenuje na osnovu prethodno usvojenog "dogovora" grupe da se taj predmet imenuje tako i tako. Albvaš ističe da i pri unutrašnjem opažanju i promišljanju pojedinac koristi nazive za objekte iz vanjskog svijeta koji su (prethodno) određeni društvenim konvencijama. U krajnjoj konsekvenciji, društvenost je, smatra Albvaš, neodvojiva od psihičkih procesa pojedinca (Albvaš, 2013: 294). Drugi razlog, po Albvašu, zašto pamćenje ne može biti reducirano na svijest pojedinca, jeste činjenica da se pamćenje kao fenomen ostvaruje samo u trenutku kada postoji znanje da se ono razlikuje od trenutnog stanja stvari, od sadašnjosti. Ne postoji sjećanje o prošlim događajima bez znanja o trenutnom realitetu. Pamtimo nešto iz prošlosti u sadašnjem trenutku, bez sadašnjeg trenutka nema pamćenja sadržaja iz prošlosti. Prisustvo sadašnjosti uslov je pamćenja, uslov da se nečega sjećamo. Međutim, da bismo bili svjesni sadašnjosti mi moramo, smatra Albvaš, opažati vanjski svijet, izaći iz svijesti. Svijest unutar sebe same ne može spoznati sadašnjost. Albvaš sociološkim pristupom, iz perspektive grupe, prevazilazi dihotomiju unutrašnjeg i vanjskog svijeta, koja nastaje ontologizacijom psihičkih

procesa. Opisujući ovaj proces Albvaš konstatuje: *“Nasuprot tome, seća se utoliko bolje, svoju prošlost reprodukuje, utoliko preciznijim i konkretnijim oblicima što bolje razlučuje prošlost od sadašnjosti, što će reći da je on sam u sadašnjosti, da mu je duh okrenut ka spoljnim predmetima i drugim ljudima, što znači da izlazi iz sebe. Dakle, nema sećanja bez opažanja. Tako, čim smestimo ljude u društvo više nije moguće razlučiti dve vrste opažanja, jednu spoljnu, drugu unutrašnju.”* (Albvaš, 2013: 295). Jedna od zamjerki koja je bila upućena Albvašu se zasniva na tvrdnji da je svojom teorijom i pored kritike psihologije u smislu ontologizacije ljudske svijesti, on načinio identičnu grešku svođenjem sjećanja na društvene forme.

Kolektiv artikulira sjećanje, ističe Albvaš, u skladu sa svojim trenutnim potrebama, odnosno, prošlost nije primarno sadržana u sjećanjima pojedinaca nego u interesima grupe. Individualna svijest sadrži, po Albvašu, samo segmente, dok cjelovito sjećanje artikulira kolektiv. Albvaš vjeruje da je pamćenje pogled na prošlost iz perspektive društvene grupe koja želi očuvati svoju homogenost. Dakle, jedna od ključnih Albvašovih teza jeste da pojedinac pamti ono za šta je grupa čiji je član zainteresovana, odnosno da zaboravlja ono za što aktuelna grupa nije zainteresovana. Albvaš tvrdi: *“Najčešće se sećam zato što me drugi podstiču da se sećam, zato što njihovo pamćenje priskače u pomoć mome, što se moje oslanja na njihovo...Ne mora se tražiti gde su ona, gde se čuvaju, u mom mozgu ili nekom kutku mog duha kojem samo ja imam pristup, pošto su mi prizvana spolja i pošto mi grupe kojima pripadam u svakom trenutku nude sredstva da ih rekonstruišem, pod uslovom da se okrenem prema tim grupama i da barem privremeno usvojim njihov način mišljenja.* (Albvaš, 2013: 10). Naravno, postavlja se pitanje: da li je to baš tako kako tvrdi Albvaš, da li sjećanje pojedinca doista nije bitno ili se nije desilo? I pored činjenice da pojedinci svoja individualna sjećanja artikuliraju uvijek u nekom društvenom okviru (vrijeme kad se nešto dogodilo, društveni nazivi mjesta i osoba koje su bile prisutne itd.) pitanje je da li bi tog sjećanja i bilo da nije bilo individualnog doživljaja i individualnog sjećanja.

Albvaš je, kako smo istakli, ukazao da ljudska svijest i pamćenje ne egzistiraju u zrakopraznom prostoru, nego, naprotiv, da se formiraju, da su uslovljeni društvenim kontekstom i činionicima, te da se razumijevanje pamćenja nikako ne može razdvajati od društvenog konteksta u kome je nastalo. Albvaš smatra da izdvajanje pojedinca iz grupe dovodi do nestanka sjećanja, pa zaboraviti nešto, po njemu, znači izgubiti vezu sa grupom u koju smo bili integrirani. Društvena determiniranost pamćenja manje ili više je eksplicitna i ovisna o stepenu i vrsti interakcija i integracija pojedinaca u grupi. Razvijenost interaktivnih odnosa čini društvenu determiniranost pamćenja manje vidljivom, pa upravo stoga, vjeruje Albvaš, psiholozi, pogrešno, pripisuju pamćenje isključivo ljudskoj svijesti. Todor Kuljić ističe da *“premda osećamo da smo sami kreatori i vlasnici vlastitog pamćenja, Albvaš opominje da je ova svest pogrešna. Lično sećanje jeste posredovano mestom i vremenom. Pamćenje je aktivni proces rekonstrukcije”* (Kuljić, 2006:100). I kod “čisto” individualnih sjećanja postoje društveni okviri koji omogućavaju ta sjećanja: mjesto gdje se nešto dogodilo, naziv tog mjesta, vrijeme kada se dogodilo – to su okviri bez kojih nema artikulisanog individualnog sjećanja.

Sjećanje koje je determinirano društvenim okvirom ustvari je proces rekonstrukcije i oblikovanja nejasnog i neartikuliranog sadržaja u svijesti pojedinca. Albvaš misli da ne postoji

autentično, čisto sjećanje pojedinca. Pod aktivnim procesom rekonstrukcije Albvaš razumijeva poimanje prošlosti iz sadašnjeg društvenog konteksta, unošenje elemenata trenutne društvene stvarnosti u poimanje prošlosti i njezino konstituiranje. Albvaš navodi “*Međutim, ni jedno ni drugo nije istinito: sve što se može reći jeste da sećanje, kao i druge slike, oponašaju naša sadašnja stanja, kada im naši aktuelni osećaji dođu u susret i ugrade se u njih*” (Albvaš, 2013: 40). Dakle, proces pamćenja nije “povlačenje” vječno uskladištenih sadržaja iz svijesti pojedinca, nego i proces reprodukcija tih sadržaja. Taj proces je usklađen sa novim, trenutnim društvenim/političkim/ideološkim/emotivnim kontekstom. Albvaš se pita da li je reprodukcija prošlosti “čisto sjećanje” ili je ona iskrivljena slika kojom smo zamijenili prošle događaje (Albvaš, 2013: 41).

Okviri društvenog pamćenja vremenom se mijenjaju, što za posljedicu ima zaboravljanje određenih sadržaja, mijenjaju se konvencije, pa se i relevantnost događaja iz prošlosti mijenja. Pojedinačno sjećanje usklađuje se sa promijenom konvencija, sa promjenom kolektivnog pamćenja.

San i sjećanje

U prvom poglavlju knjige *Društveni okviri pamćenja* koje nosi naziv *San i slika sjećanja* Moris Albvaš postavlja pitanje: da li su događaji iz prošlosti koji se pojavljuju u našim snovima kombinacija mašte i fragmenata realnih događaja ili su, s druge strane, doista vjerna reprodukcija onoga što se stvarno desilo, odnosno, da li u snovima ponovo “*proživljamo jedan dio svog života*” (Albvaš, 2013: 14)?

Četiri godine je Albvaš istraživao snove kako bi odgovorio na pitanje: da li snovi sadrže cjelokupne scene iz naše prošlosti. On navodi da je rezultat bio negativan. “*Najčešće nam je bilo moguće da ponovo pronađemo tu i tu misao, taj i taj osjećaj, taj i taj stav, taj i taj detalj iz nekog događaja proživljenog u budnom stanju, koji nam je ušao u san, ali nikada u snu nismo ostvarili neko sećanje.*” (Albvaš, 2013: 16). Autor ističe da određeni događaj ili činjenica koje se sjećamo u snu u stvari nije sjećanje samog događaja ili činjenice nego se radi o tome da se u snu rekonstruišu samo pojedini segmenti nekog događaja ili stanja svijesti iz prošlosti, ali nikada događaj u njegovom totalitetu.

Albvaš analizira i sjećanja koja su vezana za najranije djetinjstvo, ukazujući da se kod takvih “sjećanja”, kao i kod sna, ne pojavljuju cjelokupne scene prošlih događaja, već samo pojedini detalji, neko lice, ime, krajolik, kuća i sl. Albvaš ističe “*nismo uvereni da te remiscencije iz djetinjstva odgovaraju baš onome što nazivamo sećanjima. (...) Svesni život sasvim male dece u mnogo je pogleda blizak stanju duha čoveka koji sanja, i možda iz njega čuvamo tako malo sećanja upravo iz tog razloga: ta dva područja, područje djetinjstva i područje sna, taj mali broj izuzetnih sećanja, postavljaju istu prepreku našim pogledima: to su jedini periodi čiji događaji nipošto nisu obuhvaćeni hronološkim nizom u kojem zauzimaju mesto naša sećanja iz budnog stanja*” (Albvaš, 2013: 22). Albvaš ovdje asocira da snovi i sjećanja iz djetinjstva nisu koherentni jer san i rano djetinjstvo nisu omeđeni društvenim okvirom koji daje hronologiju sjećanja i lokalizuje sjećanje, tj. u djetinjstvu i u snu mi nismo akteri društvenih zbivanja, niti integrirani u društvene grupe koje

bi mogle uticati i asocirati našu svijest na sjećanje. Dijete nije dovoljno integrirano u grupu u kojoj živi. Međutim, čim odraste i izađe iz čisto čulne etape života i dođe do integriranja u društvenu grupu, on počinje dijeliti sa ostalim članovima grupe zajedničke predstave i usvojene konvencije. Sjećanje pojedinca rekonstruktivni je proces koji se odvija pomoću društvenog okvira preuzetog iz sadašnjosti. Grupe, naime, vjeruje Albvaš, “nameću” okvire sjećanja; međutim, u ovim slučajevima – iskustvima iz ranog djetinjstva i sna – to nije slučaj, u tim slučajevima ne postoji čvrsta veza pojedinca sa društvenom grupom.

Kada bismo se sanjajući i sjećali nekog davnog događaja, vjeruje Albvaš, u trenutku kada bi se naše *ja* pojavilo u snu, to pojavljivanje bilo bi ostvareno u našem sadašnjem obliku, čime bi se prethodni događaj korigovao, jer bi bio posredovan našom trenutnom pojavnošću. Albvaš u tom kontekstu naglašava: *“Uostalom, čak i kad bi nam se predstavilo neko lice, ili neki predmet, neka činjenica viđena ranije, sa svim detaljima, čim se sami sebi pojavimo u snu onakvi kakvi smo danas, slika skupa je preinačena. Ne može se reći da se tu jedno do drugog ređaju neko stvarno sećanje i osećaj koji sada imamo o svome ja, već da se ta dva elementa stapaju, i pošto samima sebi ne možemo da se predstavimo drugačijim nego što jesmo, potrebno je da to lice, taj predmet, ta činjenica budu izmenjeni kako bismo ih mi gledali kao sadašnje* (Albvaš, 2013: 23). Ovaj Albvašov stav da se u snu naše *ja* uvijek pojavljuje u aktuelnom obliku veoma je upitan: naime, činjenica je da sebe često sanjamo u obliku u kome se ne nalazimo danas, odnosno, u kome smo se nalazili u ranijim periodima života.

Problematizirajući pitanje: da li san predstavlja autentično sjećanje, Albvaš se, konfrontira sa psihološkom teorijom koja počiva na pretpostavci *“da se prošlost čuva, nepromenjena i bez praznina, na dnu pamćenja, što će reći da nam je u svakom trenutku moguće da oživimo bilo koji trenutak svog života. Samo će se neka od tih sećanja ponovo pojaviti u budnom stanju; pošto ćemo, u trenutku u kojem ih budemo prizivali, ostati u dodiru sa stvarnostima iz sadašnjosti, nipošto nećemo moći da u njima ne prepoznamo elemente iz svoje prošlosti. Ako tokom spavanja, kada je taj dodir sa stvarnošću prekinut, pretpostavimo da sećanja preplavljaju našu svest: kako bismo mogli da ih prepoznamo kao sećanja? Više nema sadašnjosti sa kojom bismo mogli da ih uporedimo”* (Albvaš, 2013: 15). Kao što smo već utvrdili, Albvaš kao pretpostavku sjećanja uzima prisustvo znanja o trenutnoj stvarnosti; na toj razlici između svijesti o sadašnjosti i sjećanja o nečem što se zbilo u prošlosti on gradi fenomen pamćenja. San kao specifično stanje u kome ne posjedujemo svijest o sadašnjosti ne može biti područje u kome je moguće sjetiti se. Kada se sjećamo, naše *ja* se iz aktualne stvarnosti prisjeća nekog prošlog stanja ili događaja, prisjećanja nema ukoliko nema aktuelne stvarnosti. Naša sjećanja su jasnija što smo više okrenuti vanjskom svijetu, aktuelnoj stvarnosti i što smo više integrirani u život i procese koji se dešavaju u grupi. Povlačenje u sebe, izdvajanje iz svijeta, otežava i slabi sjećanje. Ipak, kada sanjamo, smatra Albvaš, ne gubimo u potpunosti vezu sa stvarnošću jer nazivi predmeta koje sanjamo i njihova značenja, “prenijeti” su iz društvenog konteksta u san. Međutim, to nije dovoljno, vjeruje Albvaš, da sanjajući obnovimo u cjelosti autentične događaje iz prošlosti. Podrška društva, njegovo prisustvo, ono je što nedostaje da bismo se mogli sjećati.

Uvjetovanost sjećanja društvenim okvirom Albvaš konkretizuje procesom lokaliziranja događaja ili doživljaja. Naime, Albvaš ukazuje da svako sjećanje podrazumijeva društveno lokaliziranje događaja u prostorno-vremenski kontekst. *“I potrebno je da se naša sećanja usklade sa tim datumima, koji imaju društveno značenje, isto kao što naša kretanja, naši boravci tu i tamo, u blizini tih i tih rođaka, tih i tih prijatelja, ili daleko od njih, moraju da se usklade sa opštim rasporedom mesta, onakvim kakav sebi predstavljamo u našem društvu”* (Albvaš, 2013: 47-48). Dakle, bez jasnih društvenih orijentira, smjernica, okvira, nije moguće smisleno artikulirati svoje sjećanje. Onaj koji sanja, smatra Albvaš, nije u mogućnosti da obnovi sjećanje na složene događaje jer oni podrazumijevaju duže trajanje i društveno definiran prostor.

Odnos ličnog i kolektivnog pamćenja

Albvaš razlikuje dvije vrste pamćenja: individualno i kolektivno. Pojedinač učeštuje u obje vrste, ali, se ponaša različito, ovisno o tome da li u određenom trenutku učeštuje u jednom ili drugom pamćenju (Albvaš, 1999:63). Individualno pamćenje podrazumijeva uspomene i sjećanja iz ličnog života pojedinca, međutim, pojedinac vremenom prisvaja i sjećanja drugih ljudi. S druge strane, kolektivno pamćenje pretpostavlja bezlična sjećanja koja zanimaju grupu, a koja se pojavljuju u svijesti pojedinaca koji čine grupu. Individualno i kolektivno pamćenje međusobno se prožimaju na način da se individualno pamćenje uokviruje kolektivnim. Uvjerjenje da je pamćenje isključivo individualni produkt jednim dijelom je izgrađeno na činjenici da pojedinci sadržaje kolektivnog pamćenja vremenom integriraju u lično pamćenje, vjerujući da je ono produkt individualne svijesti.

Navedene vrste pamćenja, smatra Albvaš, bismo mogli nazvati unutrašnjim (ličnim) i spoljašnjim (društvenim). Jedno, smatra Albvaš, možemo nazvati autobiografskim, a drugo, istorijskim pamćenjem. Lično pamćenje pomaže se istorijskim jer je naša lična istorija dio opće istorije. Istorijsko pamćenje je formalnije i manje sadržajnije, dok je lično potpunije i konkretnije.

Lično, individualno, pamćenje odvija se u konkretnom društvenom okviru i nije moguće izvan tog okvira koji utvrđuje osnovne smjernice njegovog kretanja. Naše individualno pamćenje oblikuje se, orijentira, prema ključnim istorijskim činjenicama neke grupe, njezinog kolektivnog života. Proces se odvija na način, smatra Albvaš, da pojedinac mora izaći iz sebe u vanjski svijet, gdje je uspostavljena neka vrsta vještačke sredine, kolektivno vrijeme, prostor i istorija. Izlaskom u društveni svijet misli pojedinaca se posreduju, te nastaju konvencije, koje pojedinac integrira u svijest, te svoje pamćenje usklađuje sa unijetim repnim tačkama. Te repne tačke omogućavaju pojedincu da poveže svoje uspomene, na primjer jedna od repnih tačaka je razdioba vremena prema ključnim događajima za grupu. Nema sjećanja bez društvenog okvira, ali, ni bez ličnog pamćenja.

Lično sjećanje, smatra Albvaš, uvijek je socijalno posredovano interakcijama pojedinca u društvenim grupama. Michal Sladeček i Jelena Vasiljević, interpretirajući Albašovu koncepciju, ističu da pojedinci sa svojim predstavama o događajima iz prošlosti unutar društvene grupe ulaze u dijalog te da u razmjeni sjećanja dolazi do nadopunjavanja, konflikta i usaglašavanja različitih sjećanja (Sladeček, Vasiljević, 2015:12). Rezultat tog procesa jeste formiranje kolektivne slike

prošlosti. Albvaš smatra da svaka društvena grupa ima svoju sliku prošlosti (sportski klub čiji smo član, školski razred, firma u kojoj radimo, porodica, komšiluk itd.), te da pojedinci u svojim društvenim interakcijama često prisvajaju različita, ponekad protivrječna, sjećanja. Albvašova koncepcija zasniva se na tvrdnji da sjećanje traje onoliko dugo koliko smo članovi društvene grupe ili onoliko koliko postoji društvena grupa. Trajanje sjećanja je ograničeno dužinom postojanja grupe.

Kada se pojedinac prisjeća nekog događaja, često je nužno da se pozove na sjećanja drugih ljudi. Pojedinac se *“oslanja na reperne tačke koje postoje izvan njega, a koje fiksira društvo”* (Albvaš, 1999:63). Te reporne tačke su društveni proizvodi – naprimjer jezik, što potvrđuje činjenica da smo *društveni* i kad smo sami jer svoje misli oblikujemo pomoću jezika. Nemoguće je pobjeći od društvenosti jer je ona konstitutivni element subjekta. Korištenje društvenih proizvoda, alatki, koje je pojedinac pozajmio od društvene grupe, omogućava ličnom sjećanju da se artikulira i otjelotvori. Reperne tačke, u okviru društvene grupe kojoj pripadamo (npr. nacija), obuhvataju jedan broj događaja koji su relevantni za identitet grupe. Iako pojedinac, možda, nije učestvovao u tim za grupu značajnim događajima, upoznat je sa njima preko kazivanja drugih, ili preko knjiga i medija; on može reći da ih se sjeća, međutim, sadržaji tog sjećanja su uneseni izvana i nisu proizvod ličnog iskustva. Albvaš, naime, smatra da pozajmljujemo pamćenje od društvene grupe kojoj pripadamo.

Kolektivni okviri pamćenja, upozorava Albvaš, ne smiju biti reducirani samo na datume, mjesta, imena, nego ti *okviri* predstavljaju i *“struje mišljenja i iskustva”*. Proces sjećanja odvija se i omeđen je okvirima *struja mišljenja*, odnosno, naše sjećanje se orijentira i lokalizira na osnovu *struje mišljenja* kojim je bilo zahvaćeno. Naši roditelji, kao i roditelji naših roditelja su obilježeni karakteristikama svog vremena. Albvaš, dakle, ističe da društveni okvir pamćenja nisu samo događaji i datumi nego i psihološka i društvena atmosfera. Tako naglašava *“...da je u Francuskoj, u toku perioda od deset, petnaest ili dvadeset godina posle rata iz 1870-1871, vladala jedinstvena psihološka i društvena atmosfera, koju ne bismo pronašli ni u jednoj drugoj epohi. Moji roditelji bili su Francuzi tog doba, pa su usvojili izvesne navike i poprimili određene crte koje nisu prestale da budu deo njihove ličnosti...”* (Albvaš, 1999:66). Albašova koncepcija *društvenog okvira pamćenja* nije apstraktna jer on konkretizira i utvrđuje koji su to društveni okviri, reperi, faktori, koji određuju i uramljuju sjećanje, te navodi: konvencije, jezik, ideje, struje mišljenja, kolektivno iskustvo, društvene oznake za mjesto i vrijeme itd.

Analizirajući Albašovu koncepciju Michal Sladeček i Jelena Vasiljević navode tri razloga zašto je individualno sjećanje zavisno od socijalnog: korištenje pojmova u individualnoj svijesti koji su nastali kao proizvod društvenih interakcija, integriranje u lično sjećanje podataka, iskustava i znanja koje smo preuzeli od drugih ljudi i *“činjenica da pripadnost grupi utiče na sadržaj individualnog sećanja, tako i na njegovo pojavljivanje”* (Sladeček, Vasiljević, 2015:11). Datumi i mjesta odvijanja značajnih političkih, kulturnih i istorijskih događaja za grupu kojoj pripadamo služe kao orijentiri i okvir za artikulaciju nejasnih sjećanja pojedinaca.

Značaj Albvašove koncepcije

Kritike Albvašove koncepcije se koncentrišu na nekoliko njegovih osnovnih teorijskih postavki. Jedan od kritičkih pristupa se zasniva na tvrdnji da Albvašova koncepcija ne odgovara na pitanje: pomoću kojih instrumenata se *kolektivno sjećanje* kreira i mijenja, te šta pokreće i kreira kolektivno sjećanje, da li je to potreba za uspostavom i kontinuitetom kolektivnog identiteta, klasni interes, ideološki ili politički interes, ili se kolektivno sjećanje mijenja usljed pukog društvenog spontaniteta.

Pavle Milenković smatra da je Dirkemova sociološka teorija značajno odredila Albvašovu koncepciju, naime, po mnogim ocjenam Dirkem je ontologizirao društvenost, te je na osnovu njegovog pojma *kolektivne svijeti* Albvaš konstruirao pojam *kolektivnog/društvenog pamćenja* (Milenković, 1999:322). Dakle, jedan od kritičkih pristupa ističe da je Albvaš pojam *kolektivnog pamćenja* razumio, pod Dirkemovim uticajem, kao društvenu činjenicu, kao *stvar*, odnosno kao objektivnu datost. Na tom tragu su i Albvašovi pokušaji konstituiranja *kolektivnog pamćenja* kao entiteta različitog od individualnog pamćenja.

Albvašu se s pravom može zamjeriti da apsolutno zanemaruje pitanje gdje se pamćenje čuva i u cjelosti se fokusira na pitanje “*o spoljnim uslovima koji ga aktiviraju*” (Kuljić, 2006:104). Njegova koncepcija nedovoljno objašnjava fenomen pojedinačnog pamćenja, a prenaglašava uticaj društvenog konteksta na pamćenje. Svi aspekti složenog odnosa individualne i kolektivne svijesti nisu dovoljno objašnjeni. Todor Kuljić ističe, s jedne strane, zamjerku hipostaziranja pojma *kolektivnog pamćenja* i opredmećivanja u samostalni entitet dok, s druge strane, naglašava da neuvažavanjem pojma kolektivno pamćenje dolazimo u situaciju da se previde različiti načini na koje grupe kojima pojedinac pripada utiču na njegove ideje (Kuljić, 2006: 104).

Značaj djela Morisa Albvaša se ogleda u istraživanju i isticanju značaja *društvenih uslova pamćenja*. Albvašov koncept *kolektivnog pamćenja* se koncentriše na dekonstrukciju predrasude da ljudsko pamćenje jeste isključivo proizvod ljudske svijesti. On misli da se prošlost u pamćenju ne zadržava nego da se rekonstruiše kao rezultat interakcija u društvenim grupama. Albvaš ispituje kako grupa stvara i artikulira zajedničku sliku prošlosti, odnosno, proučava društveni sklop u kome se propisuje šta se pamti, a šta zaboravlja. Porodica, nacija ili partija su zajednice pamćenja koje nam određuju šta zapamtiti, a šta zaboravljati.

Iskustvo transformacije ličnih pamćenja i uticaj kolektiviteta na lična pamćenja bili su naročito vidljivi tokom i nakon ratova na području bivše Jugoslavije. Tada je, naime, veliki broj ljudi radikalno izmjenio svoj odnos i vrijednosni stav prema pojedinim događajima iz lične i grupne prošlosti. Zašto se to desilo? Tumačeći tu pojavu iz perspektive Albvašove koncepcije, može se reći da su pojedinci napustili staru grupu i njezin sistem vrijednosti (klasa, ideje jugoslovenstva i socijalizma) i integrirali se u novu grupu koja je uspostavila nove vrijednosti (nacija, nacionalizam). Paradigmatski prikaz tog procesa je dat u knjizi Dubravke Ugrešić *Kultura laži*. Suštinsko pitanje koje se nameće iz Albvašove koncepcije glasi: koliko je čovjek doista samostalno biće, a koliko je određen socijalnim/političkim/ideološkim okolnostima i okvirima.

Albvaš je uticao na spoznaju da društveni/kolektivni okvir/ambijent konstituiše pamćenje. Pripadnost grupi stvara okvir unutar kojeg se formira bezoblično ljudsko pamćenje. Lična sjećanja

i uspomene sami po sebi su nejasni i neodređeni, oni se rekonstruišu pod uticajem socijalnog okruženja (Sladeček, Vasiljević, 2015:11). Bez pripadnosti grupi (porodici, naciji, klasi, klubu, kolektivu itd.) nije moguće smisljeno pamćenje. Našim integriranjem u društvene grupe prihvatamo zajedničke konvencije koje unosimo u svijest, da bismo pomoću njih, kao okvira, oblikovali lična sjećanja. Za aktualizovanje nejasnih ličnih sjećanja potreban je poticaj vanjskog socijalnog okruženja.

Albvaš je, u najmanju ruku, pokazao da svijest pojedinca nije isključivo mjesto čuvanja/skladištenja prošlih događaja. On ne negira pojedinačno pamćenje, ali, tvrdi da ono nalazi potpunu tačku u okviru kolektivnog pamćenja, odnosno, svako individualno sjećanje posredovano je društvenim prostorom i vremenom. Albvaš ukazuje kako je individualno sjećanje neraskidivo povezano sa grupnim sjećanjem. Svako pamćenje mora biti lokalizovano tj. mora biti usmjereno na neki društveni reper. Reperi služe za orijentaciju sjećanja i njezinu artikulaciju, ali njihova funkcija je i da akumuliraju misao nekog perioda. Pojedinač priziva svoje sjećanje u zadanim društvenim okvirima. Okvire društvenog pamćenja konstituišu društvene grupe, ali one ih i mijenjaju. Pojedinci svoje pamćenje prilagođavaju tim okvirima, što su više integrirani u društvenu grupu više učestvuju u pamćenju grupe. S promjenom okvira u društvenoj grupi mijenja se i sjećanje pojedinca na događaje iz prošlosti, a nestankom grupe slabi i nestaje njena slika prošlosti.

Literatura

1. Albvaks, Moris (2013) *Društveni okviri pamćenja*. Novi Sad: Mediterran Publishing
2. Albvaš, Moris (1999) *Kolektivno i istorijsko pamćenje*. časopis Reč, decembar 1999, str. 63-82.
3. Asman, Alaida (2018) *Oblici zaborava*. Beograd: XX VEK.
4. Asman, Alaida (2011) *Duga senka prošlosti*. Beograd: XX VEK.
5. Assman, Jan (2005) *Kulturno pamćenje*. Zenica: IK Vrijeme.
6. Benčić, Andriana (2016) *Teorijska konceptualizacija kolektivnih sjećanja u sociologiji i srodnim društvenim znanostima*. Zagreb: Društvena istraživanja, god. 25, BR. 1, STR. 1-19
7. Durkheim, Emile (1999) *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk-Hrvatsko sociološko društvo.
8. Kuljić, Todor (2006) *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa
9. Milenković, Pavle (2013) *Moris Albvaks*. Novi Sad: Mediterran Publishing
10. Sladeček, Michal i Vasiljević, Jelena (2015) *Problematičnost pojma „kolektivno sećanje“*. Zbornik: Kolektivno sećanje i politike pamćenja. Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
11. Ugrešić, Dubravka (2002) *Kultura laži*. Zagreb-Beograd: Konzor-Samizdat B92.

SOCIAL CONSTRUCTIVISM BY MORIS ALBVAŠ

Abstract

This paper presents basic assumptions of the collective memory concept by Morris Albvaš. Albvaš influenced the awareness that social context influences the formation of memory. Shapeless individual memory is formed within a framework created through belonging to a group. Personal memories by itself are vague and reconstructed under the influence of social environment. No meaningful memory is possible unless being a group member. Through integration into social groups, individuals accept the social conventions instilled into their consciousness in order to be able to further use them as a framework for shaping their own personal memories. Frameworks of social memories change in time resulting in forgetting some of the specific contents, conventions get adapted and even relevance of the past events is changed. Important items for the group are memorized and irrelevant ones are forgotten.

Key words: *memory, collective memory, social framework of memory.*